

UMORUL URZICAT – DE LA ORAȘUL LUMINILOR LA MIZERIA COTIDIANĂ

(reflectarea urbanizării în caricaturile revistei „Urzica”)

Comunismul reprezintă cronologic primul proiect politic utopic ce dorea crearea unui paradis terestru și a omului nou, apoteoză a devenirii umane și a istoriei însăși, ce pleca de la premisa că oamenii pot fi toți asemenea, că de bunăvoie vor renunța la libertate pentru instaurarea egalității blamante. Născut în plină eră capitalistă, comunismul va prinde rădăcini într-o țară, Imperiul Rus, care abia scăpase de tarele feudalismului, proces înfăptuit sub sceptrul terorii și al crimei. Dar, datorită ideologiei, „acea teorie socială care îl ajută să-și justifice faptele față de sine și față de ceilalți și să nu audă reproșuri, nici blesteme, ci doar laude și vorbe de cinstire, secolului al XX-lea i-a fost hărăzit să experimenteze nelegiuirea în milioane de exemplare”.³

Dacă realitatea nu putea fi schimbată, cel puțin modalitatea de percepere a ei putea fi indusă. Controlul societății era unul total, fiind înființate în acest scop instituții specializate în reprimarea disidenței. Dar, cel puțin la nivel verbal, aparențele trebuiau să fie păstrate. Astfel ia naștere discursul totalitar, ceva cu totul nou pentru secolul XX, care este discursul unei “Puteri care se vrea (ajunge să fie) Unică (Totală!), care nu acceptă dialogul și pozițiile de egalitate, respect, parteneriat”¹. Pentru comunism lupta de clasă era definitorie, reprezenta piatra unghiulară a întregii arhitecturi sociale și, implicit, economice, politice. Egalitatea tuturor urma a fi darul istoriei în viziune marxistă. Iată de ce “discursul nu este numai ceea ce traduce luptele, ci și ceva prin care se luptă, ceva pentru care se luptă,

puterea pe care căutăm să o câștigăm”². Sau, după cum plastic se exprima Edgar Morin, bătălia ideologico-politică care nu se reduce la o bătălie de cuvinte, este, de asemenea, o bătălie care se duce cu cuvintele. Statele totalitare au înțeles că oamenii nu pot fi mințiți la nesfârșit, dar că, ineluctabil, vor intra în sfera manipulării.

România a devenit oficial la 30 decembrie 1947 stat socialist, al oamenilor muncii, fiind înlăturată vechea eră în care omul era exploatat de către om. Se instaura o nouă direcție, cu adevărat modernizatoare, afirma răspicat aparatul de propagandă. Modernizare care s-a tradus și printr-un proces de urbanizare a țării. Pentru că fundamentul social al comunismului nu putea fi reprezentat decât de către proletariet, orașul fiind căminul celui care credea sincer în “viitorul luminos”. În România, ca pretutindeni în estul Europei unde comunismul s-a impus după sfârșitul celui de al doilea război mondial, raportul social era unul total în defavoarea teoreticienilor marxism-leninismului: țări eminentemente agrare, cu o populație rurală covârșitoare și cu un grad ridicat de analfabetism. În acest context urbanizarea nu putea să însemne decât o prioritate, fiind o șansă de a crea un om nou, dependent de stat, recunoscător statului pentru binele făcut și manipulabil prin intermediul discursului politic. În ciuda acestui optimism, urbanizarea nu a decurs chiar așa cum și-au imaginat liderii comuniști. Pentru că era dificil să surmontezi secole de vid de educație civică, să impui respect față de spațiul public și, de ce nu?, să transformi sate în citadele. Realitate surprinsă de către cercetătorul german Ulf Brunnbauer, într-un studiu de antropologie urbană, în care prezintă un proces de inginerie urbană și socială din Bulgaria socialistă. Concluziile sale sunt indubitabile: deși socialismul visa să disipe diferențele dintre oraș și sat, prin transformarea satelor în orașe, procesul s-a încheiat doar printr-o apropiere una de cealaltă. Astfel, valorile culturale rurale au persistat în rândul celor care migrau de la sat la oraș. Mai mult, ei vor rămâne strâns legați de de ținutul natal prin legăturile de rudenie. Asistăm la un proces de *rurbanizare*, comuniștii fiind obligați să constate că anumite circumstanțe materiale erau necesare, dar nu suficiente pentru a transforma cetățenii în cetățeni socialiști³.

Când realitatea este cea care derapează de la normele impuse de Partidul-Stat intervine inevitabil manipularea, inventarea unei „realități virtuale” care să corespundă întru-totul planului inițial. Pentru că totalitarismele nu au urât nimic mai mult decât istoria, trecutul, care nu era o sursă de legitimare pentru acest proiect de renovare a condiției umane. Viitorul era singurul aspect cronologic imuabil în viziunea comuniștilor. Iată de ce era necesar filtrul manipulării: formulele tehnice prin care se

anunțau populației „noile mari succese ale societății socialiste” aveau rolul de a crea, prin reluarea nesfârșită în mass-media, la învățământul politic obligatoriu, un soi de reflex condiționat în virtutea căruia realitatea palpabilă, mizeria cotidiană erau puse la îndoială: oamenii nu-și mai credeau ochilor, ci frazelor⁴. Vorbele sunt cele care creează realitatea. Repetarea obsesivă a acelorași chestiuni conducea la creionarea unei „realități imaginare” care, grefată pe sentimentul fricii generalizate, își găsea loc în mentalul colectiv. Într-o lume în care până și dublu-gânditul (după cum plastic spunea George Orwell) era o infracțiune.

Discursul politic totalitar nu încercă altceva decât să orienteze conduitele și să dirijeze conștiințele. Era evident că mass-media nu putea să lipsească din acest arsenal de cucerire și de transformare a umanității. Dar, din dorința de a inocula anumite idei, discursul politic totalitar se transformă în limbă de lemn. Stereotipia se manifestă sub diferite forme: sărăcia exprimării, obsesia repetiției, clișeizarea exprimării (grup de cuvinte care nu mai suscită niciun fel de emoție)⁵. O categorie aparte o reprezintă clișeele politice, cuvinte care, sub presiunea uzajului, a repetitivității maxime, ajung să nu mai poată trăi singure, impunând prezența altora lângă ele. Enunțarea unui cuvânt atrage după sine un altul: „misiune istorică”, „lichidarea pentru totdeauna”, „ajutor frățesc”, „înscris cu litere de aur”. Asumat și exploatat la maximum, clișeul devine în discursul totalitar comunist românesc un mijloc de opacifiere a mesajului: însăși repetarea era o dovadă a inerției⁶.

Mass-media își pierde în acest mediu rolul informativ, devenind un instrument formativ, un canal de inoculare a anumitor idei, atitudini, scheme clișeizante. Revista „Urzica” (revistă de satiră și umor) se înscria și ea în acest vast proces de manipulare a opiniei publice, revistă editată începând cu anul 1949 de către Consiliul Culturii și Educației Socialiste.

Fiind în esență parte a sistemului de propagandă, „Urzica” nu va fi doar o simplă revistă de umor care persifla viciile cetățenilor ce încercau să se adapteze rigorilor societății comuniste. Sunt momente în care umorul lipsește cu desăvârșire, fiind preferată prezentarea succeselor Partidului în clădirea unei noi lumi. Mai mult, caricaturile au la bază cazuri concrete, prezentate în detaliu⁷, acest tip de umor devenind unul delatant, care descalifică orice conduită ce nu se încadrează în limitele morale și sociale impuse de Partidul-Stat. Chiar „Urzica” ne asigură că apariția propriului nume între paginile sale devine un prilej al oprobiului public.

În cadrul acestui studiu care, poate, încalcă oarecum canoanele de abordare a problematicii comunismului, ne-am propus să analizăm problematica modernizării României prin prisma caricaturilor din „Urzica”, urbanizarea fiind, după cum am precizat mai sus, procesul spre care ne-am îndreptat privirea. Proces care a cunoscut mai multe etape.

„Lupta dintre vechi și nou”

Comunismul a fost nevoit să ducă o luptă îndelungată pentru a prinde rădăcini în cadrul societății românești, visul propagandei fiind acela de a crea sentimente active, o anume mentalitate și un om nou, adorator fanatic al idealului comunist⁸, credință ce însemna și impunerea unui ritual pseudoreligios. Dacă comunismul avea adversari, era o dovadă în plus a nevoii de unitate, de abnegație, de desăvârșire a muncii începută de partid pentru emanciparea ființei umane. Modelul creștin era la îndemână, dar comuniștii, deși au creat arhetipuri ale apostolului, ale martiriului, ale Salvatorului, au apelat la un sentiment larg răspândit, ura de clasă, cea care întemeiază ideologia comunistă. Ura era în viziunea comunismului singurul sentiment capabil să-l determine pe „credincios” să lupte cu „forțele întunericului”⁹. „Lupta de clasă” devine singura soluție în instaurarea paradisiului terestru. Burghezia, moșierimea – iată „dușmanii poporului”, cei care trebuiau izgoniți, nu pentru că ideologia comunistă ar fi exclusivistă, ci pentru că aceștia reprezintă „elementele retrograde, clasate”, care vor „sabota” continuu procesul de modernizare. De altfel, până în 1965, pe toată perioada comunismului dejist (când era la modă și ideea „luptei de clasă”) în caricaturile „Urzicii” inamicii urbanizării sunt, bineînțeles, „burghezo-moșierii”, „foștii”, ușor recunoscutibili printr-o anumită tipologie fizică și vestimentară: aspect fizic ramolit, astenic, cu mustață (de la an la an figurile lor devin tot mai decrepite), poartă pălării sau jobenuri, la gât au papion (în contradicție flagrantă cu basca proletară și cravata). Se construiește o imagine a unei societăți antinomice: dacă în mediul rural chiaburul și moșierul reprezintă inamicul țaranului colectivizat, la oraș burghezul intră în opoziție cu muncitorul stahanovist.

Spre „viitorul luminos”

Ideologia comunistă credea că va putea să recupereze distanța față de Occident printr-o revoluție industrială în plin secol XX. Revoluție prin care Occidentul trecuse începând cu secolul al XVIII-lea și se pregătea de o alta, cea informațională. Încă din planurile sale comunismul se dovedea un avorton al istoriei. Asta nu l-a împiedicat să își lase urmele peste milioane de suflete.

Noua lume trebuia să fie închinată proletarilor, cei pentru care comunismul însuși, ne asigură chiar Marx și Engels, s-a născut. Orașul devenea simbolul acestei lumi, într-o țară în care tradiția urbană se datora mai degrabă minorităților naționale. Ofensiva construcțiilor traducea acest patos al schimbării. La tot pasul se deschid șantiere, se clădesc cartiere, baze sportive, centre culturale. La timpuri noi, oameni noi. Oameni noi, adică o lume nouă.

Totul se petrece sub zodia concordiei, a pacifismului. Spre exemplu, construirea bazei sportive „23 august” este privită ca și clădirea unui templu al păcii, privită cu ochi răi de către burghezie:

„-La festival vor intra în acest stadion 80.000 de tineri.
- Și voința de pace a sute de milioane!”¹⁰

Noile realizări sunt la superlativ: electrificarea¹¹, sistematizarea¹², răsărirea de noi orașe, beneficii ale unei noi lumi impuse prin voința populară. Pentru că totul, suntem asigurați, vine ca urmare a votului de încredere acordat Partidului („Fiecare vot – o cărămidă la construirea socialismului!”), dar și a asanării clasei politice, care urmărește înfăptuirea binelui public¹³, spre stupoarea „reacționarilor”: „Aștia nu se pricep la politică: înfăptuiesc tot ce promit!”¹⁴

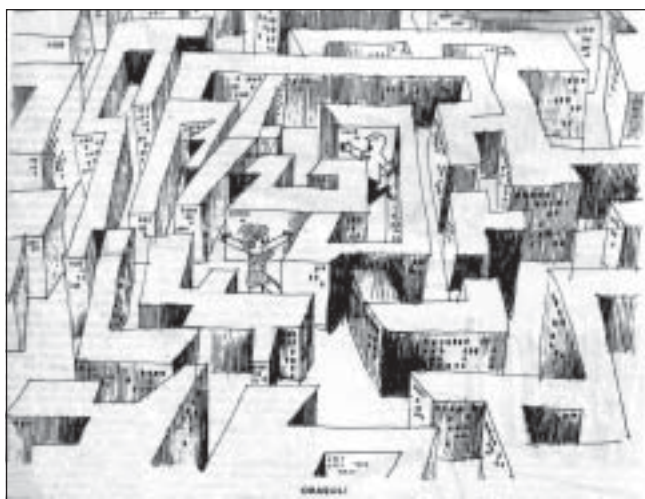
Numărul din 1 februarie 1952 prezintă o imagine ideală a comuniștilor în privința urbanizării. Capitala va deveni spațiul profund reamenajat, simbol al unei epoci de schimbări. I. Berg scrie o poezie, „Bucureștiul mâine” în care proiectează toate așteptările unui proletariat ce spera și muncea spre mai bine, întreaga arhitectură lirică fiind țesută ca un dialog între vis și neîncredere. Dar să-l lăsăm chiar pe autor să ne vorbească:

„Pe-o falnică și largă cale,/ În zorii proaspetei lumini,
Zeci de clădiri monumentale,/ Se-mbrățișează cu grădini.

.....
-Ce faci, tovarășe, citești/ Vreo carte nouă cu povești?
-Nu!... Ne plimbăm prin București!

.....
La geamul nostru altă scenă/ Ne cheamă să privim în drum:
Auzi?... Un strigăt de sirenă/ Și vezi?... Un fir înalt de fum.
Șirag pe Dâmbovița noastră/ Trec vapoare sub fereastră...

.....
Într-adevăr, a fost odată/ Povestea unui București.
Dar azi legenda-i răsturnată/ E Bucureștiul ca-n povești!
Și crește-orașul drag de azi,/ Oraș de marmoră și brazi...

Priviți această poezie/ În 952

Au scris gazete despre noi/ Și tot ce-au scris/ N-a fost un vis,

N-a fost o simplă fantezie.

În Bucureștiul nostru nou/ Avem azi port, avem metrou,

Grădini și parcuri și palate/ Și-atâtea lucruri minunate:

Există toate, toate, toate!”¹⁵

Problemele vieții urbane nu sunt ocolite: salubritatea, proasta aprovizionare a magazinelor alimentare, intemperiele care transformă orașul într-o capcană, lipsa simțului civic. Dar acestea nu pot să obnubileze munca tinerilor¹⁶ pentru clădirea orașelor, declanșându-se o adevărată furie a construcțiilor¹⁷, semn al dorinței de schimbare.

Mizeria utopiei¹⁸

Moartea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în martie 1965 a însemnat și o nouă etapă pentru comunismul românesc. Repudierea invadării Cehoslovaciei de către trupele Tratatului de la Varșovia în 1968, îi vor aduce noului lider al comunismului românesc, Nicolae Ceaușescu mult doritul consens social în jurul ideii de naționalism, moment ce va deveni „his finest hour” (Florin Constantiniu). Hibridul național-comunist va sta la baza noului fogaș pe care îl va urma societatea românească, entuziasmată de carisma lui Ceaușescu. Dacă până atunci comunismul a avut de înfruntat stigmatul marginalității, curajul¹⁹ lui Ceaușescu va transforma Partidul Comunist Român într-o mișcare de masă, care va depăși în anii 1970 pragul de 1 milion de membri (celebru rămâne, fără îndoială, angajamentul lui Paul Goma, devenit mai târziu un indezirabil). Deși se vorbea de liberalizare, tezele din iulie 1971 vor frânge elanul reformator al României înainte de a începe. Elaborarea teoretică a protocronismului românesc de către Edgar Papu, declanșarea unui amplu proiect de industrializare și modernizare a României în viziune pur ceaușistă (care considera România a patra putere diplomatică în lume, după URSS, SUA și Israel), puncte centrale fiind Canalul Dunăre-Marea Neagră sau Casa Poporului, vor transforma ținutul mioritic într-un spațiu al experiențelor incredibile.

Deoarece nimic nu mai putea fi exprimat explicit, nici umorul „Urzicii” nu mai era unul direct, devenind un soi de metalimbaj care nu mai provoca nici un zâmbet. Ironia fină trebuia să înlocuiască umorul delaționist al perioadei dejiste. Și, bineînțeles, orice putea fi persiflat, mai puțin planurile și ideile Conducătorului. Care, din nefericire, reprezentau totul. Perioada național-comunismului ceaușist aduce în prim-plan literatura patriotică, impusă editurilor, ziarelor, radioteleviziunii, cenaclurilor. „Pe măsură ce totul se degrada în jur și România era părăsită ca un meleag unde băntuia ciurma, tonul solicitărilor devenea mai amenințător”²⁰.

Caricaturile revistei legitimează totuși noul curs al istoriei pe care pășește poporul odată cu Ceaușescu, oamenii fiind îndemnați la solidarizare în realizarea planurilor Partidului și la uitarea greșelilor din perioada dejistă. Trecutul trebuie să devină o altă țară²¹.

Urbanizarea devine chintesența lumii noi în viziunea lui Ceaușescu. Planul de refacere a Bucureștiului (prin care secole de istorie sunt demolate), transformarea satelor în unități agro-industriale, în care țărani devin locatari la bloc, subjugarea

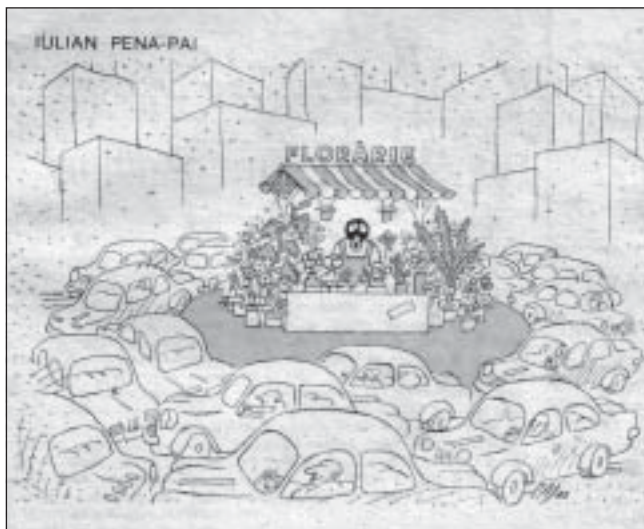
naturii (Bucureștiul urma să devină port la Dunăre) vor face din români martorii unui plan de răsturnare a firescului.

Singurele aspecte negative ale urbanizării caricaturizate sunt probleme inerente ca salubritatea, poluarea²², lipsa spațiilor verzi, aglomerația²³, și chiar claustrarea indivizilor în această nouă junglă. Deși urbanizarea aduce oamenii atât de aproape unii de alții, micșorarea distanței fizice conduce insidios la o izolare a individului²⁴. Spațiul urban este perceput într-o manieră postmodernă, în care predomină ideea alienării ființei umane sub impactul aglomerației, a stresului și a invadării spațiului intim.

Evident, Urzica este total desprinsă de realitate, devenind o formă de umor pe care nimeni nu îl mai înțelegea, sau, mai degrabă, nu mai avea răbdarea, timpul și interesul să-l înțeleagă. Totul într-o lume în care asigurarea traiului cotidian devenea o adevărată selecție naturală. Mircea Dinescu, unul dintre detractorii regimului ceaușist și a exceselor sale megalomane, va reuși să surprindă, prin intermediul ironiei, adevărata față a paradisului comunist. La 17 martie 1989 în ziarul *Liberation* din Franța apărea un interviu al poetului, text trimis cu dificultate și riscuri peste hotare. Textul acestui excepțional protest va fi difuzat și la Europa Liberă. Dinescu descoperă în patria sa „fabulosul exotism social”, în care „sinucigașii ratați nu-și pot da foc în piața publică din cauza lipsei de chibrituri și nu se pot spânzura din lipsă de funie și săpun. Bucureștiul care tinde să devină primul oraș laic din Europa unde milițienii sunt mai deși ca porumbeii; maladia gigantismului care măsoară fericirea omului în metri cubi de beton; grâul este secerat la televizor, muncitorii sunt porecliți proprietari; spuneti acolo unde o să mergeți că Dumnezeu și-a luat fața de la români”²⁵.

În loc de concluzii

E greu de spus dacă Urzica a reprezentat un adevărat fenomen social, așa cum este astăzi, spre exemplu, Academia Cațavencu. Și dacă mai avem în vedere numeroasele bancuri care circulau în epocă și care vizau liderii Partidului se conturează tot mai mult ideea că Urzica a reprezentat un veritabil „organ de propagandă” total desprins de realitate, dar care exista per se. Un francez, după vizionarea filmului „Senatorul melcilor”, a scris, în cronica sa, că în România umorul e politețea disperatului²⁶. Chiar și Cioran considera România o culme a

disperării. Să fi găsit românii în secolele de neputință și neșansă alchimia transformării disperării în umor fin? Ce-i drept, numai la noi găsești specia literară a autopersiflării: hazul de necaz.

Note

¹ Cristina-Nicola Teodorescu, *Patologia limbajului comunist totalitar*, Craiova, ed. Scrisul Românesc, 2000, p.10.

² Michel Foucault apud C.-N. Teodorescu, *op.cit.*, p. 61.

³ Ulf Brunnbauer, *The Town of the Youth. Dimitrovgrad and Bulgarian Socialism*, în *Ethnologia Balkanica*, 2005, nr. 9, pp. 109-110.

⁴ Adriana Bittel, *Hipnoza limbajului gol*, în *România literară*, 1992, nr. 32, p.1.

⁵ C.-N. Teodorescu, *op.cit.*, pp. 156-163.

⁶ *Ibidem*, pp.167-168.

⁷ Sunt prezentate numele, adresa și ocupația celui pârât, acuzat de furt, de delăsare, de lipsă de abnegație, de comportament mic-burghez. E lesne de dedus că cei care apăreau în *Urzica* în prealabil trecuseră și pe la secția de miliție. Iată cum avem de a face cu un umor negru.

⁸ Eugen Negrici (coord.), *Poezia unei religii politice*, București, ed. Pro, 1996, p.6.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Urzica*, nr. 94, 5 iunie 1953, p. 16.

¹¹ *Vezi Ibidem* din 31 ianuarie 1958, nr. 2, p.3: „Între foști” – „Acum 14 ani, pe strada asta dădeai cu degetele în ochi și acum uite ce lumină puternică au pus.” „- Dinadins au făcut-o, ca să ne scoată ochii!”

¹² *Ibidem*, 1966, nr. 15, p. 2 Sistematizare.

¹³ *Ibidem*, 8 dec. 1953, pp. 8-9, *Preocupările alesului de ieri și de azi*.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 102, 20 dec. 1953, p. 3 jos.

¹⁵ *Ibidem*, 1 feb. 1952, pp. 8-9, *Vedere generală din Bucureștiul de mâine*.

¹⁶ Spre exemplu, Magistrala de Est este „ un șantier național al tineretului” *Ibidem*, 15 iulie 1958, nr. 13, p. 2.

¹⁷ *Ibidem*, 31 oct. 1958, nr. 20, p. 7, „Ofensiva construcțiilor”: „- Mă învârt de o oră pe aici! Mi-ai spus că în jurul casei tale sunt locuri virane!” „- Bine, dar asta ți-am spus-o luna trecută...”

¹⁸ titlu preluat după lucrarea cu același nume a renumitului politolog și sociolog al comunismului Vladimir Tismăneanu, publicată la Iași, editura Polirom, 2000.

¹⁹ Se uită de multe ori să se precizeze că România nu a fost invitată să participe la acțiunea de înăbușire a Primăverii de la Praga (deci, nu se poate vorbi de refuz) și că imediat Ceaușescu își va îndulci tacit tonul antisovietic (spre exemplu, Scînteia va excerpta pasajele violente). Înfruntarea fățișă a Moscovei a durat cât discursul de balconul PCR).

²⁰ E. Negrici, *op.cit.*, p. 356.

²¹ *Vezi Urzica*, 31 mai 1970, p. 1 „Releul solidarității – Vom reface totul” sau numărul din 15 iunie 1970, p.1, „Totul pentru refacere, totul pentru normalizare”.

²² *Ibidem*, 15 mai 1976, p.6, sus dreapta.

²³ *Ibidem*, 15 august 1983, p.1, mai 1983, p.1.

²⁴ *Vezi Nell Colbar „Omul și orașul”* (un om pe o insulă în fiecare apartament) în *Urzica*, 30 noiembrie 1970, p.16.

²⁵ Costin Scorpan, *Istoria României. Enciclopedie*. București, ed. Nemira, 1997, p. 203.

²⁶ Tudor Octavian, *Tratat de înjurături*, București, ed. Oscar Print, 1997, vol. I, p.14.